

LAKATOS ARTUR – FLEISZ KATALIN

KISEBBSÉGI MAGYAR IRODALOM A RÁKOSI-KOR SZEMSZÖGÉBŐL

Összefoglaló diplomáciai jelentés az erdélyi magyar irodalom helyzetéről, 1945–1953

■ Időnként olyan helyről kerülhetnek elő egészen meglepő dokumentumok, ahonnan nem várja az ember. Az alábbiakban közölt referátum, annak ellenére, hogy 1953. május 19-re keltezett, a Magyar Országos Levéltár külügyi, Romániával kapcsolatos dokumentumait tartalmazó dobozok egyikében az 1969-es év dokumentumai között szerepelt.¹ Lehet, hogy véletlenül, ám ez kevésbé valószínű.

A Kádár János nevével fémjelzett budapesti vezetés nem tette közhírré ugyan, de érdeklődve figyelte azt, milyen irányt vesz Románia fejlődése a Ceaușescu-érában. 1969-ben már túlestek az 1968-as csehszlovákiai beavatkozáson, melyben Románia látványosan nem vett részt, valamint magyar vonatkozásban 1968 februárjától már a Magyar Autonóm Tartomány is megszűnt. Ezen események tükrében nem csodálkozhatunk Budapest érdeklődésén, még ha ez diszkrét módon, a csendes adatgyűjtés terén nyilvánult is meg leginkább.² Nemcsak az erdélyi magyarságot érintő aktuális események, hanem az ezek hátterét képező információk is értékesek voltak a budapesti vezetés számára. Ennek alapján nyugodtan gondolhatták a külügyminisztérium tisztviselői, hogy érdemes reaktiválni egy, a Rákosi-korszak legutolsó időszakában keletkezett, a sztálinista retorika szófordulataitól hemzsegő, de máskülönben nagyon komplex, elemzésnek is beillő referátumot az 1945–1953 közötti erdélyi magyar irodalom helyzetéről.

A dokumentumot két különböző, egymást kiegészítő szempontból is érdemes vizsgálni: diplomáciai jelentés és irodalomkritikusi elemzés minőségében. A közigazgatásban és diplomáciában hasz-

nálatos jelentések, referátumok tömörek, összefoglalóak és objektívek kell hogy legyenek, mivel egy hálózaton belül, döntéshozó felettesek számára készülnek. 1953-ban az objektivitásnál jóval nagyobb szerepet kapott az osztályharcos szellem, talán meggyőződésből, talán csak megfelelési szándékból – ma már nehéz lenne kideríteni. Különösen érdekes a Nagy István kegyvesztetté válásáról és a rektori funkcióból történő eltávolításáról szóló rész, hiszen itt nem kimondottan Nagy István irodalmi szerepe fontos, hanem az, hogy a román kommunisták között hatalmi harcok vannak. Az országos politika szempontjából nézve Nagy István csak mellékaldozatnak számít Luka László és Anna Pauker Gheorghiu-Dej által kitervelt bukásában. A jelentés szerzője azonban, egyfajta huszárvagással, Nagy Istvánnak korábban a népi írókkal fenntartott kapcsolatai következményeként ismerteti a bukást, mintegy legitimálva budapesti főnökeinek a bukaresti vezetés Nagy Istvánt célzó tevékenységét.

Ugyanakkor a dokumentum irodalomkritikai jellege sem elhanyagolható. Manapság újra időszerűnek tűnik a szocialista irodalomról szóló beszéd. A rendszerváltozás utáni évek hallgatásával szemben az európai irodalmakban a szocialista realizmus irodalmára, kritikai beszédmódjára úgy tekintenek mint az eszmei, társadalmi és politikai modernizmus egy szélsőséges időszakára, amely viszont egészen napjainkig is hat. A helyes történeti, sőt irodalomtörténeti hozzáállás tehát nem a szocializmus időszakának elhallgatása, kilúgozása, hanem a folytonosságelvű megközelítés.³ Amennyiben elfogadjuk, hogy az irodalmi-művészeti

irányzatok egymás ellenhatásaiként jöttek létre, a szocialista irodalom beszédmódja nemcsak önmagáról, hanem közvetetten a későbbi irodalmi beszédmódról is közvetít.⁴ Nemcsak az ideologikus értelmezés természetrajzáról kaphatunk átfogó képet, hanem közvetetten az irodalmi folyamatok alakulásáról is. Számos tanulmány foglalkozik azzal, hogy a realizmus, a valóságábrázolás igénye miatt, milyen ideológiai alapokkal terhelten vált sokáig az irodalom meghatározó elvárásává. És persze, hogy az irodalomnak a közvetlen valóságtükrözés alóli felszabadulása miképpen vált a szélsőségesen textuális irányzatok előkészítőjévé.

Az alábbi referátum szándéka szerint a „felszabadulás” utáni erdélyi irodalmat igyekszik közel hozni. Azonban témájából adódik a kérdés: az erdélyiség milyen szerepet kap ebben a fogalmi apparátusban? Tudjuk, a transzszilvanizmus a két világháború közötti sajátosan helyi jellegű, társadalmi és esztétikai szempontokat is magába foglaló kategória, amely az egyén számára etikai felszólításként értenődő. Erdélyinek lenni, a transzszilvanista irodalomhoz tartozni egyszerre jelentett átmenetiséget, kívülállást, de rangot, cselekvési formát is. A referátum idejében viszont Erdély történelmi-társadalmi helyzete eltérő képet mutat, s hogy milyen folyamatok mentek ekkor végbe, azal egy sor tanulmány, kötet foglalkozik. Számunkra elsősorban egy ideologikus, hatalmi beszédmód kirajzolódása lehet érdekes. Az például, ahogyan épp a sajátosan transzszilvanista érzelmű szerzőket rekeszti ki a szocialista irodalom kánonjából, úgymint Kós Károlyt, Reményik Sándort, Nyíró Józsefet, valamint a minden politikai és ideológiai kurzustól távol álló Dsida Jenőt. Mondhatnánk: az erdélyiség misztikus, érzelmeken alapuló – azaz nem behatárolható, közvetlenül leírható – kategóriáját nem tűri meg ez a hatalomorientált beszédmód. Az irodalomkritika terén sem megengedőbb, hiszen a polgári érzelmű műbírálattal is elutasításra kerül. Ugyanúgy az arisztokrata Bánffy Miklóst is komoly kritikával illeti a szöveg.

A szöveg egyfajta kanonizációs stratégiáról is képet közvetít. A szocializmus építését szolgáló irodalom ugyanis önnön legitimációs bázisát egy szembeállító-kirekesztő beszédmóddal igyekszik megteremteni. Lényege szerint egységesítő, minden többértelmű, pontosan nem definiálható fogalmat száműzni igyekszik, de

nem tűri a regionális, sokféle hagyomány felé ágazó irodalomfelfogást sem. Márpedig az erdélyi irodalom mélységesen heterogén, sokféle hagyományból merítő: a népies, de a polgári urbánus vonulat, nem kevésbé az arisztokrácia kultúrája egyaránt meghatározó jegyei.

A jelentős jó példája annak, hogy az irodalom regionalizmusában rejlő potenciál hogyan tűnik el az ideologikus beszédmódban. A szocializmus építésének elvárása ugyanúgy meghatározza az erdélyi irodalmat is, mint a magyarországit. Ilyen értelemben valóban egységesít ez a beszédmód – nem véletlen, hogy a dokumentum másik elvárása a magyarországi magyar irodalommal való kapcsolatok megerősítése. Azonban ez a kapcsolat is ideologikus alapokra épül, nem a sajátosságok kiemelésével, hanem azok eltüntetésével.

S ha azt kérdezzük, ez a beszédmód milyen irodalmi vonulathoz kapcsolódva próbálja önmaga legitimitását megeremteni, a Petőfi–Ady–József Attila nevével fémjelzett hagyomány mutatkozik meg. A referátum ezen hármas mentén építi fel azt a vonalat, amelyből a munkásosztály írói származtathatók. Nem elszigetelt jelenségről van itt szó. A magyar irodalomtörténet kommunista átiratában (amely mindenekelőtt Lukács György és Révai József nevéhez fűződik) a „nagy hármas”: Petőfi, Ady és József Attila képviselte a „haladó hagyományt”.⁵ Mindez viszont más alkotók kirekesztésével jár, a haladók, a forradalmiak mellé mindig odaért-hetjük a maradiak táborát is.

Tegyük hozzá, egy olyan legitimációs stratégiáról van itt szó, amelyet a rendszerváltozást követően sem könyvelhetünk el lezártnak. Akár még napjaink politikai csatározásaiban is előfordul; gondoljunk csak arra, az egyes politikai pártok hogyan próbálják egy-egy nagy „előd” említésével önmagukat, mondanivalójukat legitimálni.

A fentiek tükrében következzen tehát a dokumentum.

A romániai magyar irodalom helyzete

Politikai Főosztály
Kovács György előadó
TTTKOS
Sík elvtárs,
Rózsa elvtársnő
1953. május 19.

A romániai magyar irodalom a felszabadulás utáni fejlődését tekintve három fő szakaszra osztható:

I. Az 1945–1947-es évek, amelyek az útkeresés, az első kísérletek, tévelygések esztendeinek lehet tekinteni,

II. Az 1948. évi fordulat, amikor az írók csaknem kizárólag a falu felé fordulnak,

III. Az 1949. évi fordulat, amely a romániai magyar irodalom új fejlődési szakaszának kezdetét jelenti.

A felszabadulás előtti évtizedekben Erdélynek megvolt a sajátos, elkülönülő irodalma. De ezen belül különböző áramlatok ütötték fel a fejüket. Ezek között említhető Kós Károly transzilvanista,³⁷ Nyíró József fasiszta, Reményik Sándor misztikus és revizionista, valamint a Dsida Jenő által képviselt kozmopolita irányzat. Amellett, hogy ezek az irányzatok bizonyos vonatkozásban igyekeztek „leereszkedni” a népiesség vonalára, a közös vonás azonban mindegyikben fellelhető: valamennyien a kispolgárság kiszolgálói, kispolgári eszmék hirdetői voltak. A hivatalos erdélyi magyar irodalom egyáltalán nem maradt el az akkori sovinizsista, gyűlöletszító román irodalom mögött. Az együtt élő népeket egymásra uszító, az osztályharcot elkenő (elvtelen magyar egység), tipikus osztályirodalom volt.

Létezett azonban emellett olyan erdélyi magyar irodalom is, amely a kizsákmányolt milliók fájdalmát fejezte ki, a dolgozó osztályok szabadságvágyának adott kifejezést. Erről természetesen az akkori irodalmi életben mélyen hallgattak. Az olyan haladó szellemű írók műveit pedig, akik megpróbáltak hangot adni ennek a fájdalomnak és a néptömegek szabadságvágyának, általában mellőzték, vagy a legjobb esetben mutatóban, „exotikumként” kezelték.

Végül is íróik – bár elveiket nem adták fel – többet veszítettek, mint nyertek ebből a közösködésből. Elég itt utalnunk Nagy István munkásíró, valamint az ugyancsak munkásból íróvá lett Asztalos Istvánra, akikben megállapíthatólag nyomot hagyott ez a múltbéli együttműködés. Ezért mindketten – amint később látni fogjuk – mai napig is komoly bírálatban részesülnek.

Az erdélyi haladószelemű magyar írók Petőfi, Ady és József Attila szellemi örökségéből merítettek, az ő következetes

szabadságvágyukat vitték tovább és hirdették írásaikban. Ezek közé az élvonalbeli harcos írók közé sorolhatók Józsa Béla, Salamon Ernő, Kovács Katona Jenő, Korvin Sándor, Brassai Viktor, akik a munkásosztály, az antifasiszta harc írói és költői voltak. Mindannyiukat a fasiszta vérengzés pusztította el. Józsa Bélát halálra kínozták, Kovács Katona Jenőt pedig elhurcolták és ugyancsak kivégezték. A fasiszmus örülete elpusztította ugyan életüket, de írásaik, eszméik tovább élnek a mai romániai magyar irodalomban. Ez az irodalom tekinthető a mai romániai magyar irodalom elődjének.

I.

■ A felszabadulást követően azonnal megindult a romániai magyar írók szervezkedése. A romániai magyar írók 1945 elején megszervezik a Romániai Magyar Írók Szövetségét Kolozsváron. Azonban az „irodalmi egység” irányzata, amely az elvtelen magyar egység nacionalista politikájának volt az irodalmi vetülete, erősen rányomta bélyegét a szövetség munkájára is. A szövetség nem állt feladata magaslatán, vezetőségében hosszú ideig dekadens, kozmopolita és nacionalista irodalmárok tevékenykedhettek.

A romániai magyar prózairodalom helyzetét a felszabadulás utáni években a becsületes írók útkeresése és az osztályellenesség meg-megújuló támadása jellemezte. 1946-ig csak szórványosan került sor kiemelkedőbb írói megnyilatkozásokra. Ebben az időben elsősorban ideológiai munkák jelentek meg. Közírók és a marxista eszméket ismerő értelmiségiek írtak népszerű ismertető, magyarázó füzeteket. Már a kezdet kezdetén megalakult a Petőfi Kiadóvállalat, amely később Józsa Béla Athenaeumra változtatta nevét. A kiadóvállalat a kezdeti időkben igen nagy szolgálatot tett, bár nem minden esetben válogatta meg a kiadásra kerülő írásokat.

Újabb jelentős mozzanata volt a romániai magyar irodalom fejlődésének az 1946-ban Kolozsváron megjelenő „Utunk” című irodalmi lap, amely feladatául tűzte ki, hogy az írókat a munkásosztály mellett csatasorba állítsa, küzdjön a múlt káros hagyományai ellen és előmozdítsa az új, szocialista irodalom kibontakozását. A Gaál Gábor szerkesztésében megindult lap köré csoportosulva egyre több író

kapcsolódott be az irodalmi munkába. A komoly írói múlttal rendelkező Nagy István, a haladó szellemű Kovács György, a népiesség befolyása alól még idejében megszabadult Asztalos István, a parasztsorból magát íróvá felküzdött Horváth István, a csaknem örületbe kergetett Horváth Imre, a tévelygéseit felszámoló Szabédi László, Kiss Jenő stb. alkották az idősebbeknek azt a csoportját, amely szilárdan megvetette lábát a demokrácia talaján és hozzálátott az új, pártos magyar irodalom megteremtéséhez Romániában. Mindamellett a romániai magyar irodalmi alkotások ebben az időszakban távolról sem tükrözik a valóságot és így nem is képesek elég hatékonyan harcba szervezni a valóság alakítása érdekében.

Az írók egy része nem a munkásosztály és a dolgozó parasztság soraiból származott, s közülük a legbecsületesebbek, akik hosszú ideig a nyugati dekadencia hatásának voltak kitéve, legfeljebb csak a polgári humanizmus és az antifaszizmus állásaiból vehették fel a harcot, vagy pedig a magyar népies mozgalom ideológiai zűrzavarából keresték a jövő perspektíváit. Voltak azonban a munkásosztály sorából származó írók, mint Nagy István, Asztalos István, akik a realizmus eszközeivel, a kapitalista kizsákmányolás elleni harc legjobb irodalmi hagyományaival érkeztek el a felszabadulás küszöbére. Irodalmi műveikben azonban ők is elmaradtak ebben az időben a valóságtól. Írói hagyományaik a leleplezés, a támadás, a fennálló rend elleni küzdelem realista ábrázolásához kötötte őket. Nagy István például, aki a polgári-földesúri rendszer idején keményen küzdött a munkásosztály oldalán, leleplezte a kizsákmányolást és hangos szóval hirdette a munkásosztály harcát, a felszabadulás után nehezen találta meg az új tartalmak kifejezéséhez szükséges eszközöket. A munkásosztály harcos írói kikötöttek a tagadás művésze mellett. Ugyanígy Asztalos István is hosszú időn keresztül nem tudta megragadni a nép valóságának témáit. Együtt harcolt a munkássággal, de ez a harc még mindig nem öltött pozitív képet irodalmi műveiben. Példa erre az ebből a korból származó legjobb novellája, a „Balogh olvasni kezd”. Ahhoz, hogy valóban művészt alkosson, vissza kell térnie a múltba és le kell lepleznie a már megdöntött múltat. Ugyanakkor azonban ez a leleplezés nem olyan átfogó és nem fejezi ki az

osztályérdekeknek olyan teljes ismeretét, mint Nagy István írásai. A munkásíróknak ez a megtorpanása nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy az osztályellenség a romániai magyar irodalomban is szerephez tudott jutni. Ezzel az időleges megtorpanással párosult a burzsoázia érdekeit kifejező műbíráló is. Ennek elsősorban Zsolnai Béla és László Gyula voltak zászlóvivői. Igen tetszetős „irodalomtudományos” érvekkel igyekeztek hátráltatni az íróknak a nép aktuális kérdései felé való fordulását. A létűnt rendszer irodalmi hagyatékának, eszméinek visszacsempészésére irányuló kísérletnek lehet tekinteni a Kisbán Miklós néven írói munkásságot kifejtő Bánffy Miklós írásait. 1946 júniusában például, az infláció korszakában, a nagy szárazság idején, amikor a sovinizmus maradványai még teljes erővel hatottak, amikor a falvakban még dúlt a nemzeti gyűlölködés, amikor a román munkásosztály előtt a legnagyobb nehézségek közepette megvalósításra váró igen nagy feladatok vártak, Kisbán Miklós az „Utunk” hasábjain, mintha csak a földesúri reakció irodalmi programját fejtegette volna, „Beszéljünk semmit” cím alatt közölte üres fecsegéseit. Az arisztokrata múltat az 1848-as forradalmi harcok köntösébe burkolva igyekezett a demokrácia számára szalonképessé tenni. Vagy megemlíthetők Csermői Pál 1946 végén megírt novellái. Akkor, amikor a szörnyű szárazság következtében az ország dolgozó népe a legnehezebb küzdelmet folytatta az igen alacsony életszínvonal felemeléséért, Csermői írsaiban a legválogatottabb ételeket, étrendeket sorolta fel vagy soroltatta fel „úri társaságbeli” hőseivel.

Az idegen és ellenséges beállítottságú művek 1946 folyamán a regényirodalom területén is jelentkeztek. Itt jelentkezett a kolozsvári Józsa Béla Athenaeumnak már fennebb említett hibája és annak következménye. A kiadóvállalat vezetősége maga is az elvtelen magyar egység uszályaiba került, és ennek tulajdonítható, hogy válogatás nélkül adott ki olyan műveket, amelyeknek a romániai magyar irodalomban semmi keresnivalójuk sem volt. Így jelenhetett meg a már említett Kisbán Miklós „Bűvös éjszaka” című elbeszélés-gyűjteménye, amelyben ezúttal az olasz partizánmozgalmat használja keretnek ahhoz, hogy bemutassa egy elképzelt lány és a bordélyházi zongoris-

ta (valamikor nagy művész) szerelmét. A rothadt polgári giccsek alig található még párja. Ebben az időben jelent meg Jékely Zoltán „A halászkok és a halál” című ízetlen, dekadens története is. Nyegle nőügyek, aranyhalvadászat az akvárium-ból, részegeskedő ficsúrok halászmesei: ezek azok a témák, amelyek az égető társadalmi kérdések megoldásáért folytatott harc közben, a mellébeszélés tudatos eszközeivel, regény formájában hangot kaphattak. Ide sorolhatók azok a kapitalista kultúra megnyilvánulásaiént főleg vidéki kiadóknál megjelent fércművek is, amelyek ugyanezt a polgári hangulatot terjesztették. Valamennyire jellemző, hogy a demokrácia, a fasizmus elleni harc ürügye alatt akarta becsempészni bomlasztó, hazug eszméit a megújódott magyar irodalomba. Ilyen volt például Seidner Imrének a „Völgy Asszonya” című regénye, amelyben az amerikai imperializmus dicsőítése jelentkezik egy „szocializmusért harcoló” neuraszténis polgári hölgy ábrázolásán keresztül.

A munkásosztályhoz köthető írók még nem érkeztek el ebben az időben a dolgozó nép harcának tükrözéséig és a harcot sem vették fel kellő mértékben az osztályellenség irodalmi törekvései ellen. 1948-ig irodalmuk a múlt emlékeiből élt. Az írók helyzetét a munkásosztály harca-ihoz leginkább a jóindulatú kívülálló szemlélő álláspontja fejezte ki. Ez a kívülállás, a harcnak távolabbról való szemlé- lése nemegyszer hamis vágányokra terel- te az írókat. Legtipikusabb példái ennek azok az írások, amelyekben az íróknak a néphez való viszonya valamilyen megér- tő, sőt együttérző jótékonykodásban nyil- vánul meg. Ehhez a „szegényeket felkaro- ló”, karitatív jellegű irodalomhoz tartoz- tak például Marton Lili: „A zord atya”, „Szabó néni”, „Amerikai örökség” stb. cí- mű írásai, amelyek az osztályellentéteket a szegények, gazdagok elvtelenül értel- mezett kategóriáival kezelték és így nem is juthattak túl a kispolgári jótékonykodás hangján. Hasonlóképpen a felszabadulás élménye is hangot kapott ezeknek az íróknak a műveiben. Mindamellet ezek- re az írásokra is a kispolgári felfogás nyomta rá a bélyegét. Még távolról sem tekinthetők azok hangjának, akik a prole- táriátussal együtt harcoltak. Ezek közül elsősorban Molter Károly „Egy kövér li- dérc” című novellája említhető, melyben az uralkodó osztály liberálisabb rétegei-

nek a hitleri fasizmussal való szembenál- lása, de korántsem ellenálló hangulata tükröződik. Az írók általában emlékeik között keresgéltek, beszéltek felszabadu- lás előtti élményeikről és a felszabadulás tényéről. Igen szűk keretek között jelent- kezett írásaikban a szovjet hadsereg fel- szabadító szerepe. Találkozás szovjet ka- tonával, szovjet hadifogollyal vagy ma- gyar hadifogoly a Szovjetunióban, apró személyes élmények, egyéni, a nagy összefüggéseket nélkülöző kapcsolatok. Ilyen karcolatok, helyzetképek, hangulat- képek rögzítésére futotta csak erejükből. Ilyenek voltak: Maksai Albert „A ván- dor”, Suba Dániel „Ösvények az Oktogo- non”, Drégely Ferenc „Tegnap még így volt”, Fráter Balázs „Csillag hullott a Ti- szába” írásai.

Az írók zömét ebben a korszakban a nagyfokú politikai zavarosság, ideológiai tisztázatlanság jellemzi. Ez jellemzi a fel- szabadulás utáni 1946 és 1947-es eszten- dőket. Mindamellet azonban annak, hogy a munkásosztály nem jelenik meg az irodalmi művekben, nemcsak az ideológiai tisztázatlanság az oka, hanem az is, hogy nincsen az íróknak élményük a munkásság életéből. Az írók élménykö- re igen szűk keretek között mozog. Még a paraszti életet sem tudják helyesen ábrá- zolni, pedig – mint később látni fogjuk – a romániai magyar írók az irodalmi útke- resés során az elkövetkezendőkben dön- tően a falu felé fordulnak. Döntően és egyoldalúan. 1946–47-ben, de még a ké- sőbbiek során sem ismerték fel a falut az új viszonyok között, nem látták tisztán, nem tudták kellően felmérni azt a válto- zást, amely a falu életében végbement és így a régi paraszti élményanyaghoz is eléggé bátortalanul nyúltak hozzá. Jel- lemző erre, hogy azoknak az íróknak te- kintélyes része, akik – ha helytelen ideo- lógiai állásponton is – a múltban a föld- nélküli parasztek és szegény parasztek küzdelmének kifejezői voltak, 1947-ben megálltak és nem ismerték fel a szegény- parasztek harcát. Két esztendővel az 1945-ös földreform után még nem érke- ztek el oda, hogy a földosztás ténye, a föld- birtokosok elleni küzdelem s a dolgozó parasztek földfoglalása mint téma jelent- kezzék az írásaikban. Maga a földosztás ténye csak 1947 végén és 1948 elején ka- pott hangot elbeszéléseikben. Nyilvánva- ló, hogy ez mással, mint az írók politikai fejletlenségével nem magyarázható.

Az írók politikai tájékozatlanságának jellemző példái azok a novellák, melyekben akár a polgári intézmények leleplezése történik a polgári erőviszonyok meglátása nélkül, akár pedig politikai harcról van szó az erőviszonyok meglátása nélkül. Még Kovács György is – aki pedig szerkesztői munkát végzett – „A halálfejes névjegykártya” című novellájában kirívó példáját adta a társadalmi viszonyok meg nem értésének akkor, amikor a választások megnyeréséért folytatott küzdelemben a saját szerepét így jellemzi: „...harcolni a társadalommal a társadalmon kívülről”. Horváth István „Lakodalom” 1947 végén írt novellájában már jelentkezett ugyan a dolgozó paraszt és a kulák ellentéte, az osztályharcnak azonban csak a lakodalmi verekedésben való jelentkezését ragadta meg és a bicskázás anarchista tényét mint politikai tettet hangsúlyozta ki. Molter Károly egy 1946-ban megjelent „Jusztinának nyílik a szeme” című elbeszélésében a nők egyenjogúságáért folytatott harcból a férfi-nő ellentétet domborította ki. Az elbeszélés megjelent az „Utunkban” is. Ugyancsak a politikai zavarosságra jellemző példa Gagyi László „Három hold” című, 1947-ben megjelent novellája, amelyben a falun dúló osztályharc teljes elkenésével találkozunk, sőt szerephez jut benne „a jó kulák” is, akit a szerző olyan érzelmi vonások bemutatásával ábrázol, hogy mármár szánalomra méltóvá válik. Másról pedig „győz benne az igaz ember” és „megérti a szegények ügyét”. Az alázatos szegényparasztot hozza elének és a tragikus hős határait súroló kulák figuráját.

Ezek a példák világosan bizonyítják azt a politikai tisztázatlanságot, amely a romániai magyar íróknál vagy legalábbis legnagyobb részénél fennállott. Ennek az volt a következménye, hogy az írók nemcsak hogy nem ismerték fel, de még csak fel sem mérték a munkásosztály szerepét. Egyenes következménye volt ennek, hogy a munkásosztálynak mint a forradalom vezető erejének ábrázolása fel sem merülhetett műveikben. Ennek a jelenségnek az illusztrálására éppen Nagy Istvánra kell hivatkozni, aki már a marxizmus-leninizmus fegyverzetében indult az irodalmi vonalon vívott harcba, és aki a munkásosztály harcát a felszabadulás előtti időkből ismeri. Még ő sem volt képes a munkásosztály szerepét reálisan ábrázolni. „A legfontosabb ügyszó” cí-

mű írásában az államosítás tette úgy jelentkezett mint rendelet útján, egyik napról a másikra, a dolgozó tömegek részvételétől függetlenül bekövetkező akció, és az a harc, amelyet a tömegek az államosítás előtt az üzembe befurakodott osztályellenséggel vívtak, teljeseen elszikkad.

Az elvtelen magyar egység politikájának irodalmi vetülete nemcsak abban a tényben mutatkozott, hogy Kisbán- és Jékelyhez hasonló „írók” hallatták a hangjukat, de abban is, hogy az „egységes magyarság harca” tematikailag is jelentkezik az irodalomban, rendszerint burkoltabb formában, különösen a falun lévő osztályviszonyok elkenésével, az osztályellentétek elsímításával. Az osztálymentes, egységes falu számos novellában kap hangot, így például Kovács György „Szerelmes reggel” című novellájában. A novella társadalmilag teljes egészében semmitmondó hangulatkép valamelyik faluból, osztályviszonyaikat nem is sejtető ablakon keresztül. A parasztszerelemnek ez a motívuma egyébként igen gyakran tér vissza más íróknál is: például Sütő András „Menyecskekerőben” című elbeszélésében a régi parasztromantika erősen ható nyomait érezzük. Kovács György „A vendég” című elbeszélése ugyanezt a társadalmi mondanivaló nélküli, önmagáért való férfi-nő kapcsolatot tükrözi. Erősen kísért ezekben az írásokban a „paraszt-exotikum” keresése. Közös hibája valamennyinek, hogy valamilyen sajátos ízű szerelem leírásával foglalkozik anélkül, hogy annak bármilyen fajta elvi tartalma volna.

Bár az írókban élt már az a szándék, hogy az osztályharcot ábrázolják, arról azonban nem volt semmilyen konkrét képük, átélt élményük. Ezért találkozunk ennek az időszaknak az irodalmában azal a jelenséggel, hogy az írók képletesen beszélnek, az osztályharc eseményeit jelképekbe rejtik.

A negatívumok mellett azonban voltak eredmények is. Eredmények tekintetében az a jó szándékú kezdeményezés, amely a regényírás területén jelentkezett. Minden hiányossága mellett említésre méltó Asztalos István „Író a hadak útján” című munkája (röviden: Hadak útján), amely leleplezi a Horthy-Magyarország urainak áruol politikáját, rávilágít a nyilasuralom kegyetlenkedéseire. Becsületes szándék vezette Asztalos Istvánt, aki kísérletet tett a múlt felmérésére: nem látta

azonban teljes tisztaságában az értelmiségiek és különösen az írók szerepét a szovjetellenes háborúk idején.

Másik említésre méltó kezdeményezés Kovács György „Árnyék a völgyben” című írása, amelyben a magyar és a román nép békés együttműködésének kérdését veti fel. Ez az írás azonban alig nevezhető másnak, mint jó szándékú kísérletnek. Az írás a román leány és a magyar fiú halállal végződő tragikus szerelmét írja le. Az író meglátása szerint ennek a szerelemnek a tragédiáját a véletlen hozza létre. A regény nem mond többet, mint azt, hogy két fiatal emberi élet elpusztul a háború zivatarában.

II.

■ Az 1948-as év nem jelentett ugyan döntő fordulatot a romániai magyar irodalmi életben, mindenesetre azonban fontos átmenetnek tekinthető. Az írók már kezdik levetni a korábbi hibákat, tévelygéseket és tudatosabban fordulnak a valóság ábrázolása felé, kezdik felszámolni a „magyar egységet” kifejező megnyilatkozásokat, megszüntetik a mellébeszélést, és ami a legdöntőbb: jelentkezik náluk az osztályharc. Az osztályharc jelentkezése azonban még nem a közvetlen jelen harcainak tükrözése, hanem a közelmúlt eseményeinek ábrázolása. Ekkor kezdik megérteni az írók a három év előtti földreform igazi jelentőségét és írásaikban e kérdés felé fordulnak. Egymásután jelentkeznek az olyan novellák, amelyek a földosztással foglalkoznak, majd 1948 közepe táján jelentkeznek a dolgozó parasztság és a kulákság közötti osztályharcot tükröző elbeszélések is.

Ez a falu felé való fordulás végeredményben odavezetett, hogy a romániai magyar írók ebben az időszakban egészen egyoldalúan a falu felé orientálódtak. Ez az egyoldalúság, kizárólag a falu felé fordulás nem csupán az alkotások tematikai aránytalanságát jelzi, hanem sokkal távolabbra utal. Az írók – még mindig fennáll a politikai tájékozatlanság – nem értik eléggé a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének kérdését, nincsenek tisztában azzal, hogy ebben a szövetségben a munkásosztályé a vezető szerep. A romániai magyar íróknak ebben az egyoldalú orientációjában kétségkívül fellelhető a narodnyiki hatás.

Íme, néhány írás ebből a korból: Nagy István „Tatár Juliska” című elbeszélése-

nek hőse a falun még egyedül van, harca spontán és primitív. Megszöki nagygazda férjétől, a munkásosztály harcossá neveli s a városból már úgy tér vissza mint a földosztó bizottság tagja. Horváth István „Kaszások” című novellája a kizsákmányolás idejére megy vissza s az osztályharcnak még virtuskodó, szervezetlen és szintén spontán, sőt egyéni formáját ragadja meg. Ugyanez a spontaneitás tükröződik „Lakodalom” című elbeszélésében is. Ugyanakkor ez az elbeszélés anarchista vonásokat is tartalmaz és érezni rajta a népiesség hatását. A párt mint fő szervező erő ebben az időszakban még nem jelentkezik az írók műveiben, egyes helyeken csupán utalnak rá. A betakarításért folyó csata kérdéseivel foglalkozik Nagy István „Az üszkös búza” című elbeszélése. Itt már szervezeten folyik a harc a kulák-szabotázs ellen. Tamás Gáspár „Kaszások” című novellája erőteljesen, még nem teljes mozgásában, de a falusi osztályharc feszültségét hitelesen ragadja meg, míg Kovács György „Fekete kakas” írása felveti a vetési munkálatok harci kérdéseit, megmutatja a kulák-szabotázszt és leírja a dolgozó parasztok győzelmét. Ebben a novellában domborodik ki először a párt szerepe a falun zajló osztályharcban. Újlaki S. Márton „Táti földet akar” és a „Kukoricaritkítás” című elbeszélései a földosztás harcait ábrázolják. Figyelemre méltó alkotások ezek, mert az osztályharc tudatos ábrázolása felé való fordulást jelzik. A falun zajló osztályharc legerőteljesebb és legművészebb ábrázolásával és egyben legaktuálisabb megragadásával is Sütő András „Hajnali győzelem” című elbeszélésében találkozunk.

A romániai magyar irodalom viszonylagos lemaradását semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az államosítás forradalmi tette nem kapott hangot az irodalmi alkotásokban. Két novella utal ugyan az államosításra, ezek azonban inkább csak hozzáragasztják a tömegek forradalmi harctól függetlenül cselekményüket az államosítás aktuális tényéhez s nem nőnek ki szervesen a termelőeszközök köztulajdonba vételének döntő eseményeiből. Ezek közül az egyik Tompa István „Viorica telefonál” című elbeszélése. Az írás ideológiailag zavaros és az ábrázolóeszközök művésziesség szempontjából is messze elmarad az író „Két találkozás” című írása mögött. Tompa István nem látja és nem tekinti úgy az álla-

mosítást mint a tömegek forradalmi harcának eredményét. Az államosítás ténye csupán cselekmény ebben az írásban. Asztalos István „Balogh emberré születik” című írása az alázatos, kiszolgáltatott ember öntudatosodását írja le. Közvetlen élménygazdagsága ellenére azonban az államosítás itt is csak mint a cselekménytől függetlenül bekövetkező és ahhoz hozzáragasztott, szerves kapcsolatot nélkülöző elem jelentkezik.

1948 végén jelent meg Nagy Istvánnak a „Bucsi Károly és az elmélet” és az „Ami felér egy győzelemmel” című novellája. A két írás témájában, valóságmegragadásában, ábrázolészközeiben, cselekményábrázolásában és jellemrajzában minden eddigi elbeszélés közül kiemelkedő. Ez a két írás jelenti a munkásosztály harcainak ábrázolása felé való fordulást. Nem véletlen, hogy nem sokkal később Balla Károly olyan novellával jelentkezik, „A jel”, amelynek hőse a szövőgyári munkás, kerete a szocialista verseny, és ha ebben a novellában a verseny még elvész az előtérbe helyezett szerelmi probléma mellett, ez a továbbiakban Balla Károlynál már nemigen fordul elő, hanem a munkásosztály harca és munkája kapja meg a döntő hangsúlyt.

Ennek a második szakasznak a jellemzésénél és leírásánál kell megemlékezni a romániai magyar irodalom szervezeti formájának megerősödéséről is. Ebben az évben alakul meg a Romániai Írók Szövetsége, amely egységbe tömöríti az ország valamennyi íróját. A különálló és amint láttuk, még 1945-ben megalkotott Romániai Magyar Írók Szövetsége megszűnt. A romániai magyar irodalom fejlődéséhez is nagymértékben járult hozzá az egységes Romániai Írók Szövetségének megalakulása. A „Scân-teia” 1948. július 15-én megjelent elvi jelentőségű vezércikke megszabja a fejlődés további menetét. Ugyanebben az évben hozzák létre az Állami Könyvkiadó magyar tagozatát, így végre megszűnnek azok a különböző vidéki városokban működő, igen gyakran kispolgári irányítás alatt álló kiadóvállalatok, amelyek a szocialista irodalom serkentésére és megszervezésére teljesen képtelenek lettek volna. Magyar vonalon az írószövetségi munka egyelőre csak Kolozsvárra összpontosul, de lassacskán életre kelnek a más városokban működő írószövetségi tagozatok is.

Visszatekintve a romániai magyar irodalomnak erre a szakaszára és összegezve az elmondottakat, az 1948-as esztendő átmeneti periódusnak kell tekinteni, melyben – mindamelllett, hogy a valóságtól való elmaradás még fennáll, és hogy a témaválasztás egészségtelenül egyoldalúan a falu felé fordul – már jelentkezik az osztályharc, jelentkezik az igyekezet: lépést tartani a társadalom fejlődésének ütemével, az írások megreformálásának, a művészi ábrázolásnak mértéke már a szocialista realizmus. Ugyanebben az időben jelentkezik az új, fiatal írók, akik már a marxizmus-leninizmus ideológiai alapjairól indulnak, mint Sütő András, Hajdu Zoltán, Hornyák József, Tompa István, Majtényi Erik, Létay Lajos, Szász János, a kritikusok közül pedig Sóni Pál, Földes László, Hajdu Győző stb.

III.

■ A romániai magyar irodalom fejlődésében az 1949-es év jelenti a tulajdonképeni fordulatot. Ekkor már határozott formát ölt a valóság megragadása és az irodalmi művekben már a szocializmus építésének legfontosabb kérdései tükröződnek. Az ebből az időszakból származó elbeszélések már minden szempontból felülmúlják az eddigi színvonalat és az irodalmi művek száma mennyiségileg is emelkedik. Az 1949-től eltelt három év alatt már elsőrendű irodalmi művek jelentek meg. A regényirodalomban például három éven keresztül nem jelent meg semmi, 1949-től azonban ezen a téren is döntő változás következett be. Kovács György „Foggal és körömmel”, valamint Asztalos István „Szel fúvatlan nem indul” című regényei jelentik a romániai magyar regényirodalom eseményeit.

Kovács György regénye egy székelyföldi falu fejlődésének négy évét ábrázolja: a fasiszta hordák visszavonulásától a felszabaduláson keresztül, a dolgozó parasztnak szervezkedésén és a régi urak ellen folytatott harcán keresztül hozza elénk a falu fejlődését, az osztályharc éleződését a szövetkezeti mozgalom megteremtéséig. Kovács György regénye első átfogó szépirodalmi dokumentuma a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetsége által kiharcolt új élet fejlődésének a falun. Hitelesen állítja elénk a régi hatalmat visszaváró és a hatalomnak újbóli megszerzéséért minden aljassággal küzdő kulákat, rabló ügyvédet, főispánt és a ré-

gi uraknak a faluban meghúzódó kiszolgálóit. Az ellenük folyó harcot a munkásosztály vezeti, és a munkásosztály vezető szerepe a valóságnak megfelelően domborodik ki a regényben, amely szerves összefüggésében mutatja a város és a falu életét. Vannak azonban a regénynek fogyatékosai is.

Asztalos István „Szél fúvatlan nem indul” című könyve bátor és kemény kiállítás a sovinizmus ellen. Mélyre nyúl, és mély összefüggéseiben látja a sovinizmus falusi jelentkezését, felfedve annak gazdasági, társadalmi okait. A sovinizmus ellen folytatott harc radikálisan végigvitt küzdelem. Asztalos István regénye erőteljes dokumentuma a fejlődő, a szocialista realizmus eszközeit szerencsésen alkalmazó irodalomnak.

Az említett két regényen kívül értékes bizonyítéka a regényirodalom fejlődésének Horváth István „Török a parlagot” és Nagy István „A legmagasabb hőfokon” című regénye is.

A romániai magyar irodalomban beállott változást legékezzelőbban bizonyítja az, hogy az írók kezdik felszámolni az egészségtelen egyoldalú falu-orientációjukat, az üzem felé fordulnak, előtérbe kerül a munkásosztály harcának ábrázolása. Nagy szerepe van ebben annak, hogy az íróknak sokkal tágabb terük nyílik arra, hogy megismerkedjenek a munkásosztály küzdelmeivel és magával az üzemi munkával. Az írók valóban fogékonnyak a munkásosztály nagy harcának élmeinei iránt, kezdik meglátni a szocializmus építésének alapvető kérdéseit, a tervet, a munkaversenyt, a régi és az új harcot a szocializmus építésében és határozottan törekszenek arra, hogy ezt a harcot műveikben tükrözzék. Egyre számosabban fordulnak az üzemek, a bányák, a városi szövetkezeti termelés problémái felé és bár még nem kap arányos hangot a munkásosztály harca a falusi dolgozók harcainak ábrázolásaihoz viszonyítva, mégis az irányvétel megtörtént, és megállapítható, hogy a romániai magyar irodalom reálisan kezdi tükrözni a szocialista építést a társadalmi élet majdnem minden síkján. A pártvezető szerepe is egyre inkább hangot kap, szerepe egyre hangsúlyozottabban domborodik ki az elbeszélésekben, regényekben és versekben az írók hitelesebb képet rajzolnak a pártaktivistáról és az üzemek életét előrelendítő párteberekéről, a pártszervezet

munkájáról. A romániai magyar irodalom fejlődését a Román Munkáspárt szüntelen gondoskodása teszi lehetővé. Az Írószövetség megfelelő anyagi alapjainak biztosítása és ezáltal a nyugodt munka lehetőségeinek megteremtése nagyban hozzájárult ennek a fejlődésnek az előmozdításához. Az anyaggyűjtési és alkotási szabadságok megteremtették egyfelől a valóság megismerésének biztos feltételeit, másfelől lehetővé tették a mű megírásához szükséges kiegyensúlyozott alkotói munkát. Az Írószövetség és az „Utunk” szerkesztősege által rendezett viták is nagy segítséget nyújtottak az íróknak, hogy a marxizmus–leninizmus ideológiai alapjait elsajátítsák. Egy idő óta azonban bizonyos egy helyben topogás tapasztalható, ami főként annak tulajdonítható, hogy az Írószövetség az utóbbi időben nem nyújtott kellő támogatást a romániai magyar íróknak. Olyan kérdés ez, amely komolyan foglalkoztatja a romániai magyar írókat.

1949-ben már nemcsak szórványosan, hanem egymásután jelentkeznek az új tehetségek. A szocialista építés egyik erőteljes ábrázolójaként mutatkozott be Bonczos István, majd Papp Ferenc és Kenyeres Pál személyében felbukkant két újabb tehetség is. Az utóbbi a Magyar Népi Szövetség nemzetgyűlési képviselője, valamint később a Romániai Magyar Szó szerkesztőbizottságának vezetője is volt. Jó néhány hónappal ezelőtt azonban olyan momentumokat fedeztek fel múltjában, amelyek miatt minden funkcióból eltávolították.

Az említett jelentős fejlődés mellett azonban mutatkoznak hiányosságok is. Az elbeszélő irodalomnak például egy egész szektora kiesett ebből a fejlődésből, és ez az ifjúsági és gyermekirodalom. Csak legutóbbi időben tapasztalható némi javulás ezen a téren is. Több romániai magyar író dolgozik ifjúsági regény megírásán.

A valóság ábrázolásában, a valóság anyagának megformálásában jelentkező legnagyobb veszélyt a sematikus ábrázolás és a naturalista szemlélet felbukkanása jelentette. Naturalista elemek találhatók Bonczos István és Hornyák József írásaiban is. Kemény küzdelem folyik még ma is a szocialista realizmus módszereinek, a marxizmus–leninizmus ideológiájának elsajátításáért. Az új, fiatal és tehetséges írókáderek kinevelésének eredmé-

nyei igen biztatóak. Új, ifjúsági témájú regénnyel jelentkezett Papp Ferenc („Az új mozdony”), akinek jelenleg két regénye van nyomás alatt. Már nyomdában van Sütő András novelláskötete is. Most jelent meg Asztalos István „Fiatal szívvel” című regénye az 1933-as évek erdélyi munkásfiataljainak életéről s az író máris új, a népi demokratikus rendszer fiataljainak életét bemutató könyvön dolgozik. Méhes György „Verőfény” című könyve is nyeresége az ifjúsági irodalomnak. Horváth Istvánnak nemrégiben jelent meg „Szépülő hazánk tájain” című regénye. Kovács György a közeljövőben fejezi be három kötetre tervezett regényének első részét. A regény az erdélyi problémákat, harcokat tárgyalja a felszabadulás utáni időkben. Majtényi Erik „Ők féljenek” című verseskötete alig egy évvel ezelőtt jelent meg és máris újabb verseskötetet adott sajtó alá, Létay Lajosnak pedig a közelmúltban jelent meg a verseskötete.

A regényirodalom, a költészet mellett azonban nem marad el a színműírás sem. Mostanában fejezte be Balla Károly „Kazánkovácsok” című háromfelvonásos színdarabját, amelynek címét később „Tavaszi áradat”-ra változtatta. Említésre méltó Sütő András és Hajdu Zoltán „Mezítlábass menyasszony” című színdarabja, majd Kovács Dezső és Kiss László jelentkezett „Vihar a havasokon”, Molnár János „Kézfogó” című színműve.

Az irodalom fejlődésének egyik előfeltétele a jó és elvszerű irodalombírálat. A romániai magyar irodalomban értek el némi eredményt az irodalombírálat terén, annak jelenlegi színvonala azonban korántsem kielégítő. Az új, fiatal irodalomkritikusok jelentkezése sok esetben még mindig csak tapogatózás, a régiek pedig még mindig nem állnak kellő biztonsággal a lábukon. A romániai magyar irodalombírálatra általában a negativizmus tünete jellemző. Még olyan kiváló képességű kritikus is, mint Szabédi László is sok esetben negativista, erőltetetten hibákra vadászó hangot üt meg. A fiatalok közül Sőni Pál, Hajdu Győző, Földes László, Gálfalvi Zsolt jelentkeznek a legtöbbször bírálatiakkal. Ők a legtevékenyebbek. Az eddig tapasztalt fejlődés mellett azonban még bőven akad behozni való az irodalombírálat terén.

A romániai magyar irodalom berkeiben nincsen minden rendben. Részben személyi kérdések, részben pedig szerve-

zeti kérdések a tulajdonképpeni akadályozói a további fejlődésnek. A legnagyobb probléma az, hogy a legutóbbi időket leszámítva – a Román Írószövetség kevés gondot fordított a magyar írókra. Nem foglalkozott velük, nem nyújtott segítséget és útmutatást. Általános megítélés szerint az „Utunk” című lap nem tölti be azt a szerepet, amelyet egy jól szerkesztett magyar irodalmi folyóiratnak kellene betöltenie. Most végre megoldást nyert a romániai magyar irodalmi folyóirat régóta vajdó kérdésé is. 1953. május 1-től előreláthatólag megjelenik az ideiglenesen „Irodalom” címet viselő irodalmi folyóirat első száma. A lapot Marosvásárhelyen fogják kiadni, egyelőre kéthavonként, a Csillaghoz hasonló formában. Ősztől kezdve átalakul havi folyóirattá. A lap főszerkesztője Kovács György lesz, azonban egyes értesülések szerint a szerkesztésbe nem kívánják bevonni a kolozsvári írógárdát. Bukarestből Sütő András, a „Falvak Dolgozó Népe” jelenlegi főszerkesztője megy le Marosvásárhelyre, hogy részt vegyen a lap szerkesztésében. A fentiekén kívül Kolozsváron jelenik meg az Irodalmi Almanach, amelyet a Román Írószövetség ad ki magyar nyelven. Rendszerintelenül jelenik meg és nem nyújt segítséget a romániai magyar íróknak.

Eredetileg 1952 októberére tervezték a romániai magyar írók plenáris ülését, amelyet azonban mindeztidáig nem tartottak meg. A plenáris ülést később 1953 februárjára halasztották, de februárban sem tartották meg. A Román Írószövetség március 24–27-e között tartotta meg széles körű irodalmi vitáját, amelyen Malenkov elvtárs beszámolóját dolgozták fel. Ezen az ülésen a romániai magyar írók is részt vettek és Szász János, valamint Kovács György felszólalásából is kicsendültek azok a nehézségek, amelyek a romániai magyar irodalomban régóta léteznek és megoldásra várnak.

Az utóbbi időben bizonyos változás észlelhető a romániai magyar irodalommal kapcsolatos román írószövetségi magatartásban is. Az elmúlt évekkel ellentétben ma már megkülönböztetett figyelmességgel kezelik a magyar írókat, úgy az Írószövetségben, mint a minisztertanács mellett működő Művészeti tanácsnál és más szerveknél is. A Román Írószövetség azonban egyik végletből a másikba esett. Ennek tulajdonítható, hogy a nagy-nagy gondoskodás közepette sokszor tehetség-

telen, karrierista elemek számára szavaznak meg ki nem érdemelt összegeket. A másik hibája az Írószövetségnek abban jelentkezik, hogy minden olyan irodalmi alkotást, amely a Magyar Autonóm Tartomány eseményeiből merít témát, szinte kritika nélkül fogadja el. Ezért fordulhatott elő, hogy több esetben selejtes irodalmi művek vagy régebbi, de újonnan átdolgozott alkotások napvilágot láthattak csupán azért, mert a szerzők megemlítik azokban a Magyar Autonóm Tartományt. Az októberre tervezett, de eddig mindig elhalasztott plenáris ülésre vár a feladat, hogy a romániai magyar irodalom számos megoldatlan kérdését rendezze.

A romániai magyar irodalom egészéhez tartozik azoknak a személyi kérdéseknek az ismertetése, amelyek hol halványabban, hol pedig hangsúlyozottabban jelentkeznek. Elsősorban Nagy István személyéről van szó, aki tudvalevően a legtehetségesebb munkásíró. 1952. június 14-én Kolozsváron összeült a tartományi pártaktíva, hogy megvitassa a Lucaféle jobboldali elhajlást és ennek következményeit. Ezen a pártaktíva-értekezleten felszólalt Nagy István író is, aki abban az időben egyben a Bolyai Tudományegyetem rektora is volt. A Scânteia július 8-i számában számolt be az értekezletről és Nagy István felszólalásával kapcsolatban a következőket írta: „Nagy István azt mutatta felszólalásában, hogy elítéli a jobboldali elhajlást és követőit, azonban megpróbálta elemezni az elhajlás párt- és államellenes tartalmát és nem tudott határozott elvi álláspontra helyezkedni, mivel – és ez a jelenlevők felszólalásaiból is kitűnt – saját múltbeli opportunistá elhajlásai és hibái akadályozták ebben, amely hibák jelenlegi tevékenységeiben is megmutatkoznak. A neki feltett kérdésekből ugyancsak kitűnt, hogy noha Nagy elvtársnak lehetőségei voltak, hogy megismerje a Párt irányvonalát, mégis a falu életéről szóló írásaiban a munkásosztály és a parasztság szövetségét zavarosan ábrázolja. Ezekben az írásokban annak a ténynek a meg nem értése tükröződik, hogy ez a szövetség közös érdekeken és kölcsönös kötelezettségeken alapszik, és hogy a dolgozó parasztságnak lehetősége van és érdeke is, hogy a szocializmus építéséhez a munkásosztály mellett aktívan hozzájáruljon.

Ugyanakkor, mint a Bolyai Tudományegyetem rektora, Nagy elvtárs nem

haladt határozottan azon az úton, hogy a munkásosztály soraiból képezzenek kádereket, nem távolította el az egyetemről a kizsákmányoló osztályokból bekerült elemeket és ugyancsak nem harcolt elég szilárdan az egyetemen megnyilvánuló egyes nacionalista megnyilatkozások ellen. Nagy elvtárs az ülésen igyekezett elkerülni, hogy őszintén és nyíltan beismerje a pártaktíva előtt elkövetett hibáit, és nem mutatott rá ezeknek a hibáknak régi gyökereire sem.”

Az értekezleten a román Munkáspárt Központi Bizottsága képviselőjében Mogyorós Sándor elvtárs vett részt, aki záróbeszédében Nagy István magatartásával kapcsolatban ezeket mondta:

„Ami Nagy Istvánt illeti, kitűnt, hogy ő megpróbált, de nem tudott határozottan elvileg állást foglalni az opportunistákkal szemben, mert gátolták saját múltbeli opportunistá hibái. Szükséges, hogy Nagy elvtárs világosan lássa, hogy opportunistá és zavaros megnyilvánulásai nem véletlenek, hanem ezeknek régebbi gyökerei vannak.” Rámutatott arra, hogy Nagy István átpártolt a „népi írókhoz”, a „Horthy-rendszer álcázott írnokaihoz”. A továbbiakban azt fejtegette, hogy ebben az időben kezdett Nagy István írni a liberális magyar burzsoá sajtóban, amely látszat-haladó szellemiséget hirdetett, hogy megtévessze a munkásosztályt, valamint a demokratikus elemeket, és amely sajtó valójában a magyar fasizmust és a szovjetellenes háborút igyekezett támogatni. Ilyen módon Nagy István valójában a horthyzmust szolgálta, a munkásosztály ellenségeit, akik kölcsönvették az ő baloldaliságát. Hangsúlyozta, hogy a Párt annak idején megkritizálta Nagy Istvánt, figyelmeztette, hogy a barikád túlsó oldalára csúszik, ő mégis kitarított e mellett a vonal mellett. Ezután Mogyorós elvtárs idézett abból az írásból, amelyet a fasiszták által meggyilkolt Józsa Béla intézett Nagy Istvánhoz. Ebben az írásban Józsa Béla rámutatott arra, hogy a „népi írók” teljes összességükben a magyar fasizmus szellemi fészket képezték. Józsa Béla többek között ezeket írta Nagy Istvánhoz: „te hallgatásoddal, cikkeiden keresztül, értekezéseid révén segítetted ennek a szellemi ködnek a terjesztését, elősegítetted azt, hogy eljusson oda is, ahova eddig csak kismértékben jutott el, a munkásosztály soraiba. De amikor felhívták a figyelmedet, nem helyezkedtél a munká-

sok oldalára, hanem a »népi írók« oldalán kötöttél ki. Mindez elég világos volt, te mégis a népi írók oldalára álltál, azt állítván, hogy befolyásolod őket. De fordítva történt: ők befolyásoltak téged.”

A múlt évi pártaktíva-értekezletet követően leváltották a Bolyai Tudományegyetem éléről és azóta kizárólag írással foglalkozik. Ez év februárjában érdekesen nyilatkozott a Nagy-ügyről Hajdu Zoltán romániai magyar író. Hajdu véleménye szerint Nagy István rendkívül tehetséges író és becsületes elvtárs, aki azonban nem mentes a hibáktól. Helytállónak mondotta Mogyorós elvtárs múlt évi bírálatát. Súlyos felelősség terheli Nagy Istvánt, hogy a Bolyai Tudományegyetemről egyetlen munkásszármazású tanársegéd sem került ki, hanem kizárólag meg nem felelő polgári elemeket nevelt. Anélkül, hogy további fejtegetésekbe belement volna, megjegyezte, hogy a nemzetiségi kérdésben is merev álláspontot foglalt el. Megemlítette azt a levelet, amelyet Józsa Béla – aki egyébként Nagy István sógora volt – írt Nagy Istvánhoz. Józsa Béla azzal vádolta Nagy Istvánt, hogy lecsatlakozott a népi írókhoz. Ismerni kell azonban az előzményeket. Nagy István abban az időben a párt utasítása ellenére utazott a népies írók lillafüredi összejövetelére és ott elvtelen kapcsolatot létesített azzal az indokkal, hogy megnyeri a népieseket a kommunista párt ügyének. Hajdu Zoltán is idézte Józsa Béla levelének azt a kitételét, amely a következőkre figyelmeztette Nagy Istvánt: „...nem te nyered meg őket, hanem ők nyelnek el téged”. Hajdu Zoltán hangsúlyozta, hogy nem a népiesek lebecsüléséről van szó, hanem arról, hogy Nagy István a Párt utasítása ellenére cselekedett.

Nagy István ma kizárólag írással foglalkozik. A személye körül kavart vihar csupán átmenetileg ült el, de nem szűnt meg. Legújabb jelentések szerint ugyanis Nagy István „Legmagasabb hőfokon” című regényének román változatát már nem terjesztik és a könyv a könyvkiadói vezérigazgatóság raktárában hever. Ez Nagy István egyik legsikerültebb alkotása, amely az államosítások idejét és cselekményeit írja le igen megragadó formában. A romániai magyar, de a román irodalomírálat is igen kedvezően fogadta a könyvet. Hír szerint nemcsak ennek a könyvnek terjesztését állították le, hanem más írásai sem fognak megjelenni.

Várható tehát, hogy ez az egész kérdés-komplexum is a régóta húzódozó plenáris ülés elé kerül és ott igyekeznek majd tisztázni.

Nagy Istvánon kívül Asztalos István személye körül merültek fel még viták. Józsa Béla annak idején Asztalos Istvánt is élesen megbíráta, mert „lecsatlakozott” a Horthy-fasizmus írói mellé. Ugyanaz a Hajdu Zoltán jelentette ki ezzel kapcsolatban, hogy ez azonban nem annyira érdekes Asztalos István múltjában, mint Nagy Istvánál, mert ő nem volt a párt-nak a tagja.

Végül ugyanitt említendő meg, hogy a Román Írószövetség 1953. március 24–27-i vitaülésén Szász János az irodalomírálat kérdésében szólalt fel, és kijelentésének azzal igyekezett nagyobb nyomatékot adni, hogy azt – véleménye szerint – a romániai magyar írók többsége osztja. Kovács György író ugyanebben a kérdésben szólalt fel és leszögezte, nem ért egyet Szász Jánosnak azzal a kijelentésével, hogy ő a többi romániai magyar író véleményét is képviseli.

Ebből a néhány példából is kitűnik, hogy a szervezeti kérdéseken túlmenően a romániai magyar irodalmi életben vannak olyan személyi kérdések is, amelyek foglalkoztatják az írókat és amelyeknek megoldása nem odázható el sokáig.

IV.

■ A romániai magyar irodalom helyzetének ismertetésénél rá kell mutatni a magyar irodalommal való kapcsolatokra is. Ezek a kapcsolatok ma még esetlegesek. Általában a romániai magyar írók nehezen vagy egyáltalán nem jutnak hozzá a magyarországi irodalmi termékekhez, de a romániai magyar írók elsősorban azt fájlják, hogy a magyarországi irodalmi életben nem foglalkoznak a romániai magyar irodalommal. Legutóbb felvetették, hogy nemrégiben jelent meg Magyarországon a „Hat évszázad magyar költésze” című gyűjteményes munka, amelyben azonban a romániai magyar költők egyetlen műve sem szerepel, pedig vannak a Román Népköztársaságban tehetséges, állami díjas magyar nemzetiségű költők, akiknek békeharcos művei méltán kaphattak volna helyet az antológiában. Hajdu Zoltán író jelentette ki, hogy a romániai magyar írók éppen úgy örökösei Petőfinek, Adynak és József Attilának, mint a magyarországi írók.

Kétségtől megállapítható, hogy Magyarországon eddig igen keveset foglalkoztak a romániai magyar irodalom kérdéseivel, azonban az is megállapítható, hogy a romániai magyar írókban is volt bizonyos tartózkodás. Kezddő lépéseket jelentett ezen a téren Köpeczi Béla cikke, amely az Irodalmi Újság 1953. február 12-i számában jelent meg, amely Nagy István „Legmagasabb hőfokon” és Horváth István „Török a parlagon” című regényeit ismerteti. A kolozsvári „Utunk” című lap 1953. március 6-i számában örömeinek ad kifejezést, hogy Magyarorszá-

gon is kezdenek foglalkozni a romániai magyar irodalommal.

A romániai magyar irodalomról szóló összefoglaló elkészítéséhez az alábbi forrásmunkákat használtam fel:

A bukaresti követség 04471/2
02770/1

05247 titkos számú jelentéseit.

Az „Utunk” című folyóirat 1953. március 6- és április 3-i számait, az Irodalmi Újság 1953. február 12-i számát.

A romániai jobboldali elhajlásról készült feljegyzést.

Budapest, 1953. május 19.

■ JEGYZETEK

1. A dokumentum pontos lelőhelye a következő: Magyar Országos Levéltár, Küm, Románia. XIX-J-1-j 1969. 79-es doboz, III/2-es csomó.
2. A kor magyar–román kapcsolatairól bővebben: Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Bp., 2007.
3. Scheibner Tamás: *Variációk szocialista realizmusra*. Korunk 2013. 2. sz. 4.
4. Ebben a megközelítésben vigyáznunk kell arra, hogy a szocialista realizmus narratíváját ne valamiféle jelenorientált, fejlődéselvű narratívába állítsuk, amennyiben annak kezdetleges értelmezői rendszere a későbbiekben egy tisztább, esztétikai kritikai beszédmódnak adja át a helyét.
5. *A magyar irodalom története: Lukács, Révai és a „forradalmi fejlődésvonal” koncepciója*. <http://vmek.oszk.hu/02200/02227/html/01/75.html>

KOVÁCS IMRE EMLÉKIRATAI

■ Száz esztendeje annak, hogy Kovács Imre, a magyar népi mozgalom, a két világháború közötti szociográfiai irodalom és a magyar demokratikus törekvések stratégiai kidolgozója, majd 1947 késő őszi emigrációját követően nagy hatású képviselője Alcsúton, egy kis Fejér megyei községben, ahol édesapja József főherceg birtokának intézője volt, megszületett. Emlékére most több (tudomásom szerint három) konferenciát is rendeznek Budapesten, emlékét szeretném felidézni magam is, mindenekelőtt rendkívül izgalmas és gazdag önéletrajzi visszaemlékezésének, az 1979-ben Törontóban, majd 1990-ben Budapesten is közreadott *Magyarország megszállása* című memoárjának a bemutatásával. Ez a munkája ugyanúgy a huszadik század magyar történelmének útkereséseiről és útvesztéseiről adott képet, mint több más, az emigrációban készült tanulmánya, illetve könyve, így 1963-ban *Kiugrási kísérletek a második világháborúban*, 1968-ban *Duke ezredes jelentkezik*, 1980-ban *Lengyel menekültek és francia hadifoglyok Magyarországon*

1939–1945 (Beszélgetés Varga Bélával) című műve ugyancsak a második világháborús Magyarországról, 1967-ben *Egy év-szak emberei* és 1981-ben *Egy kísérlet bukása* című írásai a koalíciós korszak politikai konfliktusaival foglalkoztak.

Önéletrajzi és történelmi emlékeinek összegző feldolgozása, amelybe imént felsorolt tanulmányait is beledolgozta, az önéletrajzi dokumentumregény és a történelempolitikai publicisztika módszerét vegyíti egymással, ahogy a korszakkal foglalkozó más önéletrajzi és politikatörténeti művek is (például Kállay Miklós, Szegedy-Maszák Aladár, Nagy Ferenc, Kertész István, Kádár Gyula, Almásy Pál és mások visszaemlékezései). A személyes visszatekintés, az események krónikája többször is a politikai vitairatok szenvedélyébe csap át, a könyv írója a pamfletek indulatával eleveníti fel a kommunista vezetéssel vagy a parasztpárti baloldallal történt összeccsapásait. „Öt év történetét írtam meg – hangzik a terjedelmes munka előszava – 1942-től 1947-ig, jórészt személyes élmények és tapasztalatok alap-

ján, háttérben a nagyhatalmak roppant összecsapásának és végzetes tévedéseinek felvázolásával. Az öt év a magyar történelem legtragikusabb szakasza, vereggel és bukással, majd újrakezdéssel.” Az összefoglalás célja az volt, hogy megfelelően érzékeltesse annak a történelmi átalakulásnak a jelentőségét, amelynek Kovács Imre is tudatában volt, jóllehet következményeit kritikusan szemlélte, és számos eredményét erősen vitatta. Azt azonban – ellentétben a politikai emigráció konzervatív szárnyával – ő is elismerte, hogy az 1945-ös korszakforduló új lehetőségeket nyitott meg a magyar nép előtt: „Történelmünket nagy, drámai és tragikus események gyakran megszakították, de ugyanannak a rendszernek a folyamatosságát érintetlenül hagyták. A fordulópont 1945: lezárult az a hosszú-hosszú folyamat, amit büszkén ezerévrnek nevezünk, és elkezdődött egy új korszak, aminek megjelölésére még nincs kellő távlatunk. Eddigi jellegében az új korszak mindannak az ellenkezője, amit az ezerév képvisel és szimbolizál, de akárhogy is lesz, akármit hoz a jövő, a fejlődés előreviszi a magyarságot, ismeretlen rendeltetése felé, nem pedig hátra, hogy megtörtén, sírva a múltjára boruljon.”

Ez a könyve is tanúsítja, hogy egész munkásságát a politika iránti szenvedélyes érdeklődés hatotta át, távolból is élénk figyelemmel kísérte a magyarországi, illetve kelet-európai eseményeket, igyekezett világpolitikai összefüggésben elhelyezni megfigyeléseit, következtetéseit. Számos olyan politikai eseményről, tervezetről, megbeszéléstről, vitáról adott beszámolót, amelyet mint ezek résztvevője és tanúja közéről ismerhetett. Emlékirata a magyar memoárirodalom nagy hagyományait követi, ez a hagyomány a magyar elbeszélő próza igen régi és nagy hatású műfaji konstrukciója, bátran állíthatjuk a regényirodalom mellé. Ez a hagyomány (miként ez irodalomtörténeti közhely) Erdélyben keletkezett a 17–18. század viharai között. Börtönviselt államférfiak, megcsalatt gondolkodók, magányba szorult remeték számoltak be sorukról, adták elő életük magyarázatát és „mentségét”. Kemény János, a rabságba jutott fejedelem, Bethlen Miklós, a bukott diplomata, Tótfalusi Kis Miklós, a cselszövéis áldozatául esett tudós nyomdász, Árva Bethlen Kata, a világtól elfordult nagyszony és Apor Péter, a változó idő-

kön zsörtölődő idős államférfi vetette meg az emlékiratműfaj alapjait. E műfajnak azóta is kitüntetett szerep jutott az erdélyi magyar prózában és ennél tágasabban a magyar nemzeti elbeszélő irodalom hagyományai között. A változó sors, a viharos történelem ugyanis mindig gondoskodott arról, hogy a számadásra készülőeknek legyen miről beszélniük, és a közvélemény is várta azoknak az eligazító beszámolóit, akik személyesen vettek részt az eseményekben, esetleg alakították ezeket. A 19. és 20. században is virágzott a memoár műfaja: előbb Bölöni Farkas Sándor, Teleki Sándor, Pálffy János, Deák Farkas és Koós Ferenc, majd a két világháború között Bánffy Miklós, Ligeti Ernő, Szántó György és Kuncz Aladár írta meg a maga emlékiratát. És természetesen a szűkebb Magyarország irodalmában is igen nagy szerepet töltött be ez a tradíció, korábban Kazinczy Ferenc, Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc, majd Déry Tibor, Németh László, Illyés Gyula és mások visszaemlékezéseiben, memoárjaiban.

A klasszikus erdélyi és magyarországi emlékiratnak megvannak a maga irodalomszociológiai és formatörténeti hagyományai. Általában akkor készültek ezek az emlékezők, amidőn szerzőjük már megvált attól a szereptől, amelyet korábban betöltött a társadalomban, a közélet harcaiban, formájuk ezért az utólagos számvetés, a jövőnek, a nemzeti közösségnek vagy Istennek szóló vallomás. Az emlékező mintegy végső számadásra készült, életének és cselekedeteinek „mentségét” kívánta papírra vetni. Nem azért, hogy igazolja magát a közvélemény, a világ vagy a jövő előtt. „...én ezt nem a haszontalan hírnek, névnek viszketes kivánságából cselekszem – írta Bethlen Miklós önéletrészésének bevezető fejezetében –, mit használ énnékem, kiváltképpen holtom után, ha valaki az én életemet tudja, és ha jól szól is róla; viszont mit ért, ha nem tudja, vagy rosszul szól is róla?” Az írói munka nem a dicsőséget célozta meg, hanem a sorsot és a pályát zárta le, mindazonáltal van közösségi feladata is, az utódoknak szolgált tanulság és eligazítás gyanánt. A családnak, a barátoknak, a hitfelekezetnek. „Azért ez az írás legyen fegyver, pajzs helyén nálók – olvassuk Bethlen Miklósnál –, mellyel oltalmazzuk magokat, nem engemet...” Az emlékiratokban megidézett történelem az utódokat akarta felvilágosítani, eligazítani. Ebben a

szándékban a magyar memoár- és naplóirodalom legújabb korszaka is osztozott: az írók és közéleti emberek egyrészt maguk is „mentségnek” tekintették mindazt, amit papírra vetettek, tetteiket és politikai, morális döntéseiket világították meg, azt, hogy miért kellett úgy cselekedniük, ahogy cselekedtek a közép- és kelet-európai történelem elmúlt drámai időszakának fordulatos eseményei és kényszerűségei között. Jelen voltak a történelemben, vagy csak elszenvettedék a történelem fordulatait, engedtek kényszerűségeinek, és ennek a történelmi jelenlétnek a körülményeire és következményeire kerestek magyarázatot. De nem a „mentség” foglalkoztatta elsősorban őket, semmiképpen sem az önigazolás, nem a múltat akarták dicsfénybe öltöztetni vagy mentesíteni, Bethlen Miklóshoz hasonlóan a huszadik századi magyar memoárirók, így Kovács Imre sem hírnevüket készültek gyarapítani, inkább arra vágytak, hogy a történelmi korszak tanulságait vonják le, most már nemcsak a család, a barátok, az eklézsia számára, mint a régiek, hanem egy tágasabb közösségnek, a magyarságnak, talán Kelet- és Közép-Európa közös történelmi sorsot hordozó népeinek.

A memoárirodalom jelene persze nemcsak szociológiájában és moráljában kötődik a klasszikus hagyományokhoz, hanem irodalmi formáiban is, az önéletírás szervezője a múlt idő, az egymásra épülő események sorozata. Kompozíciója így azt az elvet követi, amelyet Halász Gábor *Az újabb regényről* című tanulmányában, szemben a 19. századi regény „koncentrikus” szerkezetével „lineáris” rendnek nevezett. Olyan regényről, tágabb értelemben olyan elbeszélő műről van szó, amelynek belső arányait nem a hősök cselekvése és e cselekvések társadalmi, illetve lélektani motívumrendszerének felkutatása hozza létre, hanem az egymás után leírt események és életjelenségek időrendbe szedett sorozata. Ez a műfaj elsősorban panorámát kínál, egy korszak változatos életét és egy ember változó sorsát mutatja be, és ezért az epikus anyag megtűri, sőt megköveteli a kitérőket, a kommentárokat. Az előadást hol a személyes vallomás, hol a politikus szenvedély, hol az értekező tárgyilagosság szövi át. Voltak írók, például Kolozsvári Grandpierre Emil, akik a magyar próza természetes karakterét látják ennek a memoárirodalomnak a hagyányaiban,

a „lineáris” előadásban és abban, hogy a cselekmény zárt körét minduntalan megszakítják a dokumentatív és kommentatív elemek. Mindennek nagymértékben megfelel Kovács Imre emlékirata is, amellet, hogy igen tüzetesen és elemző módon, emellett erős kritikai érzékkel mutatta be az úgynevezett „koalíciós korszak” eseményeit: a szovjet megszálló hatalom erőszakosságát és arroganciáját, a kommunista párt Rákosi Mátyás személyéhez köthető manipulációit és a demokratikus mozgalmak (a parasztpárt, a kisgazdapárt, a kereszténydemokrácia és a szociáldemokrata párt) erőtlenségét. Mindenekelőtt rámutatott azoknak a politikusoknak a tévedéseire és bűneire, akik személyes hatalmi ambícióik oltárán feláldozták saját pártjuk és a magyar demokrácia érdekeit. Természetesen a maga személyes élettörténetét: küzdelmeit, vívódásait, reményeit és csalódásait is bemutatta.

Visszatekintése igen tartalmas és gazdag munka, aligha akad olyan memoár vagy történelmi feldolgozás, amely ehhez hasonló hitelességgel és elemző készséggel ábrázolta volna a drámai mozzanatokban bővelkedő rövid történelmi korszak (1942–1947) eseményeit, közéleti küzdelmeit és szereplőit. Az író az imént említett emlékirat-irodalom hagyományai szerint dolgozta fel anyagát, igen festői arcképekben idézi fel szereplőinek, például Horthy Miklósnak, Kállay Miklósnak, Lakatos Gézának, Tildy Zoltánnak, Nagy Ferencnek, Rákosi Mátyásnak, Szakasits Árpádnak, Kovács Bélának az alakját, igen érdekesek azok a megjegyzések is, amelyeket az ország végzetét megszabó nagyhatalmak vezetőiről: Hitlerről, Veesenmayerről, Sztálinról és Molotovról tesz. Ismerte őket, sokat személyes tapasztalatokból, de akivel nem találkozott, azokról is hiteles és eredeti véleménye van. Visszatekintése nem nélkülözi a szépirodalmi, mondhatnám, regényírói készségeket sem, alkalomadtán vitriolos ironiával mutatja be az általa megörökített történelmi események szereplőit. Csupán egyetlen mozzanatra hívnám fel a figyelmet, a könyv egy helyén Ujszászy Istvánnak, a Horthy-rendszer kémelhárító főnökének és Rajk Lászlónak, az illegális kommunista párt vezetőjének a találkozását idézi fel, ez a megbeszélés a német hadsereggel való szembefordulás stratégiáját volt hivatva kidolgozni.

Ennek során a következők olvashatók: „Már csak egymásnak beszéltek. Beszéltek és ittak. Hagytam őket. A kandalóhoz ültem: én is ittam. Azok monoton, halk hangon a dialektikus materializmus törvényeinek szigorú alkalmazásával végigtárgyalták a magyar történelmet a honalapító Szent István királytól az »országgyarapító« Horthy Miklósig. Az ezer év nagy idő, a beszélgetés is hosszú volt, olyan hosszú, hogy ők is, én is az üveg fenekére értünk. Az italtól megszelídültek, megenyhültek, a Hadik-laktanyát szükséges rossznak minősítették, az államhatalom mindenhatóságát kölcsönösen elismerték.

Az utolsó poharat egymásra ürtették:

– László!

– István!

Féltem, hogy összeölelkeznek, de az egyiket úri magyar gőgje, a másikat kommunista öntudata visszatartotta az illumináltságukban is lealacsonyító, komikusnak ígérkező jelenettől. A búcsúzásnál hosszasan kezet szorítottak, Rajk megjegyezte:

– Tanulságos este volt.

Ujszászy őszintén válaszolta:

– És megnyugtató...

Memorandumunkat gyorsan a kezébe nyomtam!”

A jelenet, az emlékező szándéka szerint is, komikus színezetet kap, holott igazában tragikusnak lehetne minősíteni, hiszen azt mutatja be, hogy a magyar politikai spektrum szélső helyein elhelyezkedő személyek, akik természetesen a mögöttük álló irányzatot és stratégiát képviselik, azaz a radikálisan jobboldali, a két világháború közötti korszak uralmi rendszerében egy időben, nevezetesen a második világháború idején vezető szerepet

betöltő tábornok, azaz Ujszászy István és a kommunista párt egyik vezető személyisége, akit súlyos felelősség terhelt az 1945 és 1949 közé eső korszak bűneiért, azaz Rajk László, igaz, akkor éppen egy „jó ügy” szolgálatában, mennyire megértették egymást, miközben a demokrácia: a polgári függetlenség és a nemzeti szabadság érdekeit képviselő Kovács Imrének szinte csak a megfigyelő szerepe jutott. Mindez egy kis tragikomikus jelenet színpadán jelzi a magyar demokrácia törekenységét is. Ugyanakkor arra is fel lehet figyelni, hogy mind a jobboldali radikális kémelhárító-főnök, mind a kommunista pártvezér tragikus módon végezte életét: Ujszászy tábornok valószínűleg még 1945-ben szovjet lágerben, Rajk László pedig, mint közismert, a kommunista rendszer akasztófáján fejezte be pályafutását, egyedül a „középen” elhelyezkedő és az imént felidézett beszélgetés során a rezonőr szerepét kapó Kovács Imre vehetett búcsút az élettől emberi körülmények között.

Végül is Kovács Imre munkáját mind a bemutatott korszak hihetetlenül érdekes és ugyanakkor tragédiák közé vezető történetének ábrázolása, mind publicisztikai és írói erényei következtében a magyar memoárirodalom olvasmányos és tanulságos művei között kell számon tartanunk. Most, az író születésének centenáriumán el kellene gondolkodnunk azon, hogy mi minden nála található megállapítást, tanulságot, elemzést kellene egy hitelesebb és ígéretesebb nemzet- és történelemkép kialakítása érdekében hasznosítani. A *Magyarország megszállása* ugyanis olyan munka, amely ma is gondolkodást, számvetést, időnként önvizsgálatot követel.

Pomogáts Béla